

Ki nevet a végén?

Vathy Zsuzsa válogatott prózai írásairól

Ki nevet a végén? – válogatott novellák és kisregények. Helikon Kiadó, 2016

Közel van még hozzánk Vathy Zsuzsa föl-kavaróan váratlan, értelmetlenül véletlenszerű halála; még evilágian eleven él bennünk az alakja; utolsó könyvét említve még figyelmeztetnie kell magát a kritikusnak, hogy nem használhatja már az író jelenvalóságára, velünk létére utaló „ed-digi”jelzőt, s tudomásul kell vennie: nincs új opció, lezárult életmű tudatában kell a könyvről szólnia.

Arról a válogatásról most, novellák, kisregények és regényrészletek, tárcák, életrajzi háttérű elbeszélések gyűjteményéről (*Ki nevet a végén?* 2016), amelyet még a szerző állított össze szigorú kézzel, s tett az olvasók elé életműve maga választotta szempontrendszerű betakarításának eredményeként. A kötet bevezetőjében beszél is erről az író. Az elmúlt negyvenöt év elbeszéléseit, kisregényeit azért vette elő ismét (holott az „ok nélküli” újraolvasásnak, vagyis, értelmezhetjük, a művekkel való újbóli szembenézésnek, az utólagos önértelmező, önfeltáró bíbelődésnek nem látja értelmét), azért nyúlt tehát vissza a művekhez, mert bizonyos korrajzot, történelmi emlékeztetőt óhajtott kínálni nekünk. Úgy vallja: „ki akartam válogatni azokat, amelyekről azt gondolom, hogy akár fiatalok, akár a velem egykorúak, ha elolvassák őket, megértik vagy újraélik a hatvanas, hetvenes, nyolcvanas éveket”. De nem történelmi elemzésként, hanem emberi sorsokba építetten, a közösségi emlékezetet fölfrissítendő. S találunk a kötetben önéletrajzi jellegű írásokat is szerzői elbeszélésként vagy az írói érintettségre, az én-történetre csak a novella mögöttes tartalmaiban fölsejlt utalásként, s ezekből az önvallomásokból egyúttal kifejlik a szerzői életút

laza kronológiája is: ám az író mégsem erre az önfelmutatásra, identitásalkotásra, a személyes sors emlékmozzanataira koncentrált elsősorban.

Hogy mire, azt a sokat és sok helyütt hivatkozott Weöres Sándorral, élete fontos szellemi kísérőjével, az amolyan léleklátó bolygótarssal, a hamvasi gondolatokat is közvetítő *Mesterrel* mondja, mondatja el: „Ne azt nézd, hogy mijük nincs, hanem, hogy mijük van, mert még a legnyomorultabbnak is van olyan lelki kincse, mely belőled hiányzik.” S ha folytatjuk a Weöres-idézetet, a bölceleti utazást, *A teljesség felé*, még tisztábban áll előttünk az írói szándék: „Kifogásolni, fölényeskedni bárki tud; tanulj meg mindenkitől tanulni.” Vathy Zsuzsa írói figyelmének tárgya tehát leginkább és legtöbbször a másik ember: akitől tanulni lehet, s aki páriálétében is akár, csak rá jellemző, őt megkülönböztető lelki kincsek birtokosa.

Az író előző könyve (*Az élet vásárcsarnoka*, 2015), úgyszintén weöresi inspirációval, minden ízében, minden írásában ezt a bölceleti igazságot sugallta. Azt, amit a válogatott kötet az életmű egészére vetítve is tanúsít: hogy Vathy Zsuzsa teremtett írói világában el nem orozhatóan középponti státusú az ember, a maga egyedi, valóság közeli sorsával, s hogy ebben a prózában mindig is több volt a finoman adagolt realizmus, a tényértékű, valóságos alapozású építőelem, az emlékekkel, poézissal dúsított valóságábrázolás, mint a fikció. Mindig több a létező, gondosan megfigyelt valóság szelet, a reális és kauzális motívum, mint a műteremtés, a művészi alkotás ugyanakkor nélkülözhetetlen eleme, az eseményeket mozgató virtualitás,

képzleti játék: ám amely valóságelbeszélésekből mégis ki-kivillan a metafizikai teljességképzet szikrája. Az *élet vásár-csarnoka* ebben a vonatkozásban szinte kínálja az olvasónak ezt a felismerést, hiszen valójában inkább csak alkotás-lélektani szempontból izgalmas, ahogy az író a szövegekben felbukkanó Weöres-idézetekhez s általuk a létfilozófiai, a metafizikai világrészhez kapcsolódik. Mert erős ugyan a költő szellemi-kulturális vonzása, útmutatása, s a rövid történetek, Vathy Zsuzsa műfaji megnevezésében a „cédulák”, szinte a weöresi létfilozófia poétikai tézisei köré épülnek: de a történetek ezek nélkül az intellektuális-metafizikai támogatások nélkül is megállnak a lábukon. A szinte mikrorealista próza kap egy filozófiai-szemléleti megerősítést, de a történetek értelmezése, az írói hozzáállás, a kapcsolat az életmesék alakjaival megmutatják Vathy Zsuzsa eleve adottan, mintegy a személységében hordozott természetességű, szeretetteljes, az esetekkel mélyen rokonszenvező látásmódját. Vagyis átítatódik minden története-meséje az író megértő-beleérző attitűdjéből fakadó, az ábrázolt konkrét eseménytől messze elvonatkozatható tanulsággal. Weöres a maga vegetatív szerinti izgalmas itt (is), de téziseivel nem tesz hozzá alapvetően újat és érdemít az alapszövegekhez, nem nyit teljesen más képzeteket Vathy Zsuzsa profán valóság-részletei mellé, fölé; nem szükséges a létfilozófiai mankó, esztétikai értelemben sem lényegi a ráadás-nyereség. (Az az érzésünket ugyanakkor nem tagadhatjuk, hogy az önmegvalló kitárulkozás, az író önmagáról való elbeszélései, levélkéi, maga a vallomás, könnyebben megy Vathy Zsuzsa számára, ha az ő szikár prózanyelvét a weöresi nyelv metaforikus boltozata alá helyezheti.) Vathy Zsuzsa számára külső, másodlagos kulturális élmények, szemléleti megerősítés nélkül sincs semmi, ami az embernél csodálatosabb; nincs írói tennivaló más, mint fölfedni sorsok rejtelmét; értékesebb tanulnivaló sem annál, mint amit mások élete, tanulságként akár, megmutat.

Ez azt is jelenti, hogy az ő megírt életmeséinek a száma végtelen: végeérhetetlenül haladnak egymással szembe az író és a magukat felkínáló történetek; dúskált bennük, *kapta, találta, szerezte őket* (Komáromi Gabriella). A cédulák elbeszélő hőse – Weöres *Psychéje* nyomán, alakmásként Vathy Zsuzsa –, demitizált, magyarított, vásár-csarnoki Pszihója, s a kapott, talált, szerzett, történetek alakjai, a „céduláskönyv” novellái, karcai megrezdítik az olvasóban azt a fölismerést is: épp a vásár-csarnoki világ, az élet e pompásan meglelt, öröktől való, civilizációs, valóságos és virtuális, ténylegesen bejárható és metaforikus színhelye, a maga időtlenül, egyúttal mégis mindig korhoz kötötten valóságos színtereként, erős keretben tudja fölmutatni a létben kóborló emberek, egyszerű egyedi kisemberségünk általános jellemzőit. Visszautalóan is. A gyűjteményes kötet, kiterjesztően tehát az egész életmű túlnyomórészt köznapi, többségükben közemberi-kisemberi alakjai igazolhatják: Vathy Zsuzsa prózahősei mindig is ennek a kóborló létezésnek a megtestesülései. Nem világmegváltó példaemberek, farszok, inkább a helyüket keresők; gyakorta megaláztatott és megszorítottak, politikai gazságok áldozatai, de ismerik a megbocsátás érzését; a társadalom periferiájára vetettek, de él bennük a jóra való igény. Emlékekkel, poézissal, tragédiákkal, profán örömmel színes vagy terhelt életek örökítődnek meg, a lélek és a jellem dimenzióiban játszódó alig-események, alig-történetek mentődnek irodalommal Vathy Zsuzsa empatikus figyelme, alkotói tolla nyomán. De ebben a válogatásban, ebben az utolsó könyvben olyan ironikusra fanyarított cím alatt, mintha egy társasjáték vidor szereplői volnánk mindannyian: író és alakjai s még a szemlélődő olvasó, az ennek vagy amannak szurkoló kibic is. Aki azonban – talán csak a zárlat, az epilógus ismeretében véljük így – mintha csöndes írói sejtelem borongását is érezné: mintha e könyvvel Vathy Zsuzsa maga is összegezni, leltározni, elszámolni látszana. Hiszen ez

a cím a végről beszél, s hogy ki tudhatja ugyan, ki lesz a győztes, ki a nyertes, kié lesz a győzelmi nevetés, s persze mi az a, milyen az a győzelem? Ki aratja, s ki fölött? Alább majd látjuk: a címadó novella is csupa sejtetem.

A *Ki nevet a végén?* első elbeszélése az *Úti jelentés*, szerkezetileg is igen fontos helyen áll, igazodik az életút kronológiájához: vegyész mérnök hősnője, a pályakezdést s egyszersmind az onnan való szabadulást, az írói debütálást jeleníti meg: úti jelentésben, amely azután az első nyomtatásba került (*Új Írás*, 1968) műve lett a kiugrott vegyésznek: az írónőnek. A cím egyfelől mutatja, hogy a Lipcse melletti, baráti olajfinomítóba ösztöndíjas tanulmányútra küldött fiatal mérnöktől, a személyiséget nem rejtően, Vathy Zsuzsától, amolyan szakmai munkabeszámolót, teljesítési igazolást várt el az anya-finomító, amely szöveg azután aligha lett, lehetett azonos azzal a változattal, amit a folyóirat majd elfogadott, ezzel az elbeszéléssel tehát. Merthogy az írásban a legkevesebb szó a vegyészet-ről és az NDK-beli olajügyekről esik, az olvasó semmiféle beszámolót, jelentést nem kap a tekintetben, megszolgálta-e a mérnöklány a munkaadói bizalmat, tanult-e valamit, nevelődött-e a féléves „tapasztalatcsere” által, s egyáltalán: milyen magas lehet a műszaki színvonal a Lipcse melletti finomítóban. Ellenben sok mindent megtudunk a munkásszálló, a „műszaki szállás” lakóiról, a szigorú, egyben laza szocialista erkölcsről, a „jól szervezett” bevásárlás német precizitásától; az együtt-lakás intim szférája derűs ironiájú pillanatképekben jelenik meg. Hőssé válik Hubéné, a mindent tudó és tudni is akaró, mindent kézben tartó, a mérnöklány (aszszony) életét rendes mederben tartó gondnoknő; nem is titkolt szerelme, az elvált Éberhardt; s mind a lakásokba beköltöző műszakiak, a barátok. Elbeszélés, leírás, naplószöveg keveredik az írásban, a szerző vásárolt tárgyak használati utasításait, beszélgetések témaköreit, feliratokat, újságszövegeket idéz pontosan, mozdulato-

kat, érzelmeket, indulatokat jegyez fel, külön fejezetet kap Pitzák úr, az építésvezető, s egyik nap, „szerda délután 6 órakor” a mérnöklány leveszi az ajtajáról a névjegyét, mert rég megszűnt „magánszemély lenni”. Ellenőrzi a leveleit (Hubéné), a látogatóit (Pitzák), a fejlődését (Walter). Ezt a baráti közösséget megítélő indulat és bírálat nélküli, megértő humorral ábrázolja Vathy Zsuzsa, indulatot, „kozmosz iszonyatot” csak a tizenöt méter magas üzemi fáklya, az őrláng ébreszt benne, NDK-s tapasztalatcserejének a meséje ezzel a tanulsággal zárul: „nem tudlak elviselni”.

A kötet záró novellája is személyes hangú, nincs okunk az olvasói kételyre, hogy jól megtervezett módon került a könyv végére, s az első írással együtt mintegy bekeretezi a könyvet: az írói életutat. Ha az első mű az alkotói életkezdet megjelölése, a *Paradicsommadár* megkapó szerelmi vallomása, „Lázár Ervin emlékének”, így szól az ajánlás, e szívszorítóan eszköztelen, szinte konkrét próza, egy közös rántottakészítés profán mozdulatának meg a kurta dialógusoknak mély érzelmi teltségű fölviillantása, sugalmazóan epilógus-szerepű. Mintha a szeretett társnak csak az ajánlásból tudható halála után vége lenne mindennek. Hiába, hogy több kötetnyi novella, elbeszélés születik még az író tollából – és életkíváncsiságából – Lázár Ervin évtizeddel azelőtti (2006) halála óta, utolsó könyvének zárlatául Vathy Zsuzsa ezt az emléknovellát teszi meg: „Ha meghalok is szeretni foglak... Az aszszony... megérti, hogy soha nem várt ajándékot kapott a Férfjától. Amit mondott, nem mást jelent, mint hogy a szeretet túléli a testünket, nem földi tájakra, tájakról is átsugárzik. És nemcsak van, hanem lesz is, semmi sem tűnetheti el. Időtlen.”

Nem tördeli ugyan címes fejezetekre, csupán számmal jelzett egységekre a szerkezeti kereten belüli írásokat Vathy Zsuzsa, s a már említett, címadó novellát sem teszi, az olvasói figyelmet ezáltal is felkelten hangsúlyos, középponti helyre, inkább a tematikai kronológiát követi a struktúra,

a *Ki nevet a végén?* mégis úgy sugározza át a konkrét helytől, időtől és eseménytől elemelhető, létszemléleti tanulságát, mint amilyen időtlenné nemesül az iménti novella *Paradisaea rubra*, a vörös paradicsommadár fogalmába sűrített szeretetképe. Pedig e címadó írás sem metaforikus történet, nagyon is valószerű leírása egy nap eseményláncolatának: valaki – az írói információból tudhatóan Kovács Béla kisgazdapárti politikus ügye volt a minta – letartóztatásának és elhurcolásának leírásában. A novella azonban nem a letartóztatottra, hanem a feleség reakcióira fókuszál, az ő látószögéből ismerszik meg a történet, s a társadalmi igazságosságban, az emberi szó becsületében, a politikai uralom tisztességében való naiv hit elvesztésének, a társadalmi ember kijózanodásnak, az emberekben való személyes csalatkozásnak, ugyanakkor a mégis-reménynek jelentésszorosító, egyetemes érvényességű kifejeződése. Azok közé a Vathy Zsuzsa-írások közé tartozik, amelyek a negyvenes évek végétől kezdődő történelmi-társadalmi éra megjelenítései s személyes, családi viszonyok-viszonylatok megidézői is abban a tekintetben: az író nő édesapja is, származási bűne okán a letartóztatott és internált, utóbb emiatt megszegyenített, az állásukból elbocsátott emberek közé tartozott, a család pedig ennek minden terhét viselte, hordozta, kínlódta, hosszú éveken át. Azokban a bizonytalan, háború utáni, „konszolidált békeidőkben” indul a novellatörténet, amikor, „egy éve még szinte háború volt”, 1947-ben tehát, s amikor egy tavaszi vasárnap hajnalban fölverik álmából, s elviszik otthonából a rémült gyerekek és az intézkedést teljes tévedésnek gondoló, azt felháborodott értetlenséggel szemlélő feleség szeme láttára az Apát. A reménységét majd óráról órára, lassanként elveszítő asszony tisztázó körútra indul a városban, hiszen a férjének semmi vétke nincs, az egész utálatos és illetlen házkutatás, a rendőri udvariatlanság merő tévedés csupán. Először az újsághoz indul, cikket szeretne a skandalumról,

ami a való életben, a politikai helyzetben való teljes tájékozatlanságának a bizonyítéka is: hiszen ott zavart mellébeszélés fogadja. Majd a város „első emberénél” vizitál, „Ő”-nél, s kap azonnali, udvarias megnyugtatóst, melyről csak este derül ki az asszony számára, hogy már kimondása pillanatában nemtelen hazugság volt: a férfival, akinek hazatértét „Ő” megígérte, már rég elérte a börtönt az autó. Estére reménytelenné silányul a bizalom, a megértés lassú hullámokban éri el, s dönti le a lábáról az asszonyt: a háború utáni új rendszerben önmagától való bűnné, ezáltal büntetendővé válik a vallásos hit, a nem paraszti-proletári származás. Egy ismeretlen pap vagy csupán egy idegen, hívó lélek, mintegy az eposzokbeli *deus ex machina* megtestesüléseként, bekopog, s a közös ima, a fohász, a hit ismert rituáléi visszaadják a gyerekek bizalmas jókedvét. Valóságosan is „belemelegedtek az imádkozásba, majd kimelegedtek, egymás szavába vágta, nevettek”, még akkor is, amikor az ismeretlen, rejtélyes vendég, aki csak úgy mutatkozott be, hogy „rokona Jézusnak”, észrevétlenül elhagyta a szobát. Ők nevetnek a végén, a gyerekek, a jövőre távolító értelemben is, a korszak el- és kimúlását váró-tudó reményt jelképezve. A fejezet másik novellájában, amely cselekményét tekintve az előző történet folytatásának is tekinthető (*Angolpark*), a lecsukott férjéhez utazó, börtönlátogató asszony, a szegyet és félelmet leplező egész napi hazugság-folyamával szemben ott van ismét a gyermeki ártatlanság derűje. Itt a kislány az elbeszélő hős, s emlékezetében mindennél erősebb és szebb élményként marad meg a délutáni, a börtönlátogatás utáni angolparki kirándulás, a bölcs anyai árukapsolás, s nem érti, „miért lett szomorú az anyja, hiszen olyan szép nap volt! Minden sikerült” – találkoztak az Apával, és látták az angolparki csodát. A *Condra* is ennek a még tudatlan, ítéletre még alkalmatlan gyermeki nézőpontnak a tükrében eleveníti fel az apa nélküli időszakban is változatlan vasárnap reggeli rítust, a hazafias

vers felolvasását. S ez a mosolyra fakasztó nézőpont, melyben keveredik a vers érzelmi hatása miatti ellágyulás, meghatódottság, könnyes szájalom meg a gyermeki spontaneitás profán képzettársításai, nem engedélyezi a felnőttek, az anya és a rendőrségen minden vasárnap reggel jelentkezni köteles apa szégyenének, a fájdalom, a megindultság érzelmeinek leírását: ez a korlátozott gyermeki felfogóképesség elsímítja a traumák romboló erejét. A kínos és megalázó jelentkezésből egyszerű vasárnapi séta lesz, azután mennek haza, mert „anyuka már kész az ebéddel”. A *Fehér sólyom* állását vesztett ügyvéd hőse, az apa ugyanakkor megkapja a lehetőséget az írótól, hogy elbeszélhesse nyomorú pénznélküliségüket: s a helyzetet kamaszos sértettségében, dühében, szégyellni való különbözőségében felfogni nem is akaró fiú előadásában ne bagatellizálódjék, ne jelentéktelenedjék el a családi dráma. Itt megmaradnak a szülői tehetetlenség komor színei, ugyanakkor fölfénylik az apai haragon felülkerekedő, mindent beborító és jóvátevő szülői szeretet: a zárlatban itt is felülemeli hőseit az író a kényszernyomorúság, a megtaposottság keserűségén.

A meghurcolt hajdani diák, akit egy másik „Ő”, Csonka Imre, a „hivatal” feje – ezek már a kora hatvanas évek – nem enged egyetemre menni, mert: „jó lesz magának a rongyvágóban is”; s nem engedi azt sem, hogy az anya valamiféle álláshoz jusson, sok évvel később, balesetet szenvedve, csak a hajdani osztályidegennek köszönheti az életét. A történet hazalátogató hőse viszi be a kórházba az eszméletlen férfit (*Szégyen*). Az autóból, a segítségnyújtóból gáttalanul robban ki a megmutatni soha nem tudott gyűlölet, „visszagyűlöllek”, nyúszíti bele az öntudatlan sebesült arcába, „most Csonka Imre fizet. Apjáért, nagyapjáért, ükapjáért. Nekem, másoknak és mindenkinek, aki az ő verítékük árán él”: hogy a zárlat mégis a történet elbeszélőjének erkölcsi nemességét, a morális erejét bizonyíthassa, a különbözőségeit azoktól,

akik megalázták, életét, családi életüket felforgatták, bűn nélkül büntették őket. Az egykori gyalázatos igazságtalanságra adott válasz: akkor is, azért is megmenti Csonka Imre életét, ez a bosszú, a lélek, az emberség ereje. Vathy Zsuzsa megszegyénített elbeszélőhősei mind különbek az őket megszegyénítőknél: s ez is nevetés, az erkölcsi erő, a tisztaság, a szeretet öröme és győzelme, a megbocsátás nagyvonalúsága.

Fesztes szerkezetű, sűrű szövésű elbeszélés *Az ősi háztető*, amely ugyancsak egy hatvanas évekbeli családnak az író személyes életeseményeit is megvillantó történetei által, egyetlen centrikus szerepű eseménybe tömörítve – a Pestre elment, egyetemista lány hazahozza bemutatni a barátját, a szülők reménye szerinti vőlegényjelöltet –, a családtagok külön-külön világát is tükrözni képes. Az apa kényszernyugdíjazott ügyvéd, reggeltől estig beadványokat fogalmaz. Részben a maguk ügyeit, a velük szembeni jogtalanságokat, a kényszerű társbérlet kínos történeteit sorolva, részben az odahagyott régi élet, a háború előtti, tehetősebb sors szereplőin segítve; az anya itt is a maradék „egzisztencia” kellékeit vigyázza, a kamasz fiú pedig bimbózó szerelmének hevében mit sem törődne az őket büntető rendszerrel – ha nem érezné a saját bőrén is a megkülönböztetés szégyenét. Pazar, pontos kézzel megrajzolt jellemképek erősítik a szikár, de kifejező környezetképet; Vathy Zsuzsa hőseinek reakciói, döntései hitelesek, megokoltak; az író sohasem merül el a kommentáló értelmezés olykor feneketlen mélységeket kínáló lehetőségeibe, leír és tényeket közöl, s e tények önmagukat értelmezik, magyarázzák. Az író prózapoétikai eszközei közül mindig is hiányzott, hiányzik az olvasói megértést, a befogadói készséget-képességet, az olvasói részvételt figyelmen kívül hagyó, azt mintegy helyettesíteni óhajtó didaktikusság.

Az 1956-tal foglalkozó, a forradalomra és következményeire utaló elbeszéléseire

is vonatkozik ez a poétikai eljárás mód: epikájának hullámverése sohasem sodorja el a történetek, a cselekvésmódok spontán hitelességét, a lélek és a jellem dimenziói ép, erős talpazatról nyílnak fel (*Klauzál tér '56, Ha újra forradalom lesz, Itt a szépséget nézzük – Rémjáték három részben*).

Utóbbi, az 1996-os „rémjáték” hőse a vilamoskalauz lány. (Az író, Márton Erzsébet, a „Vadmacska”, a Széna téri felkelőcsoport tagjának „hiteles életét” vette „kölcön” a figura megteremtéséhez, s akitől utóbb, 2014-ben, Nyáry Krisztián *Mérsz magyarok – 30 ember története* című könyvében is olvasható.) A perszonális, első személyű elbeszélés – a második fejezetben, a megtorlás elől külföldre menekülő lány sorshelyzeteiben az elbeszélő író átveszi a narrációs feladatokat, és az elbeszélő hős szerepébe bújik, *Átme gyünk groteszkbe*, írja e második felvonás elé a címet az író – már első alfejezet-címével is jelzi: a történelem itt alulnézeti fényben jelenik meg. A forradalmi hőssé, majd börtöntöltelékké, megnyomorított rabbá váló lánynak sem forradalmi-politikai ideológiája, sem társadalom-átalakító hevülete és stratégiája, sem konkrét cselekvési terve nincs. *Mi ez, csak nem forradalom?* – szól az alcím, s pontosan ez a meglepődés, ez a hökkent kérdés munkál a kalauz lányban, akit sodornak magukkal a „nép ellen nem lehet” imperatívuszát hangoztatató üzemi dolgozók, a szakik, s azzal ő is mindenképpen egyetért: „az új társadalom sokkal különb legyen a réginél”. Ha a kisregény alcímeit olvassuk, azokra fel-fűzhető a jó szándékú, becsületes naivitás, az ellenfél életét is megkímélő, ösztönös emberség meg a forradalom utáni társadalmi megroppanás, a rendszer gyalázatának, meg a belőle fakadó egyéni tragédiáknak minden jellemző mozzanata. (A cím ellenére nem dráma az írás műneme, s a „rémdrámá” ugyan műfaji kategória, ez sem alakot, hanem a bírósági tárgyalás aljas kétszínűségét, abszurditását, képtelen, groteszk voltát jelző kifejezés, a rendszer politikai sunyiságára mutató

hangulati jelző.) A mű hősnője nem a választott sorsát éli, hanem a kapott sorsot: s ez a sors, a végül is büntelen lány bűnbakká, a társadalom ellenségévé taposása, jóvátehetetlen megcsúfolása az emberállampolgári bizodalomnak, jóhiszeműségnek, igazságérzetnek, a lány személyében testet öltött tisztességnek. Vathy Zsuzsa ezt a korántsem könnyű s nem is csupán egyszemélyű tanulságot mégsem az élettragédia komorságával, nem drámai modulációban, hanem a többségi ember, az átlag nézőpontjából szemlélve jeleníti meg. Nem forradalmi példaképről, nem fároszról beszél, hanem 56 társadalmának, emberközösségének egyik aprócska tagjáról, egy jólelkű kalauzlányról, aki ugyanakkor a hirtelen kirobbant s hirtelen eltaposott forradalom erőteljes ábrázolású, meggyőzően tipikus tagjának is nevezhető. Az írás a rendszerváltás után született, mégis együtt van benne a jelenidejűség-érzet, a múltbeli tapasztalat és a jövőt figyelmeztető intelem.

Külön fejezetet nem szentel a tematikának az író, de több egymáshoz valamilyen kapcsolódó novella az íróvá levés önkinyilvánító, önértelmező, vallomásos megörökítése. *A kert „hús-huszonegy éves”* forma lányalakja például szinte megrészegül a felismerés örömetől: hogy képes végre az egész világot látni, „igaz voltukban a dolgukat”, s minden, addig érthetetlen dolog új fényt kap, apja, anyja, a kert, a körtefa, a lugas, a városka asszonyai, a repedt boltozatú szennyvízcatorna, s ez a látás már a maga választotta élet felé irányítja: csomagolt s „ment”. *Az én üvöltéseim* című korai írás is a kénytelen mérnökség kalodájából húzza-rángatja kifelé a másra születettet. Itt egy „fényben virágzó vadgesztenyefa” látványa ars poetica értékű kérdéseket és válaszokat „robant ki” az ön maga sorsfeladatán töprengő lányból: mindent el akart mondani, ami „régóta” benne lapult, mindent akart, „befogadni a világot, hogy megtudjam hívők, hitetlenek, győzők és legyőzöttek, törvénytisztelők, kalandorok, lázadók és

gyávák igazát”, s „szüntelen mohóságában” „mindig új alakot kerget, hogy apró, áruló lenyomatokat gyűjtson erről-arról a pályaudvarok népvándorló forgatagában, könyvtárak csendjében, a csúcsforgalom hisztériájában, az öregek fölényes mosolyában, de bárhol: otthon, gyárban, csendben, hiszen saját bőrét kell mindenkinek a vásárra vinnie, hogy ráüssék az öröm, a kétségbeesés, gyengeség, vakmerőség, gyávaság hiteles pecsétjét”. Meg kell értenie az „elesettséget”, hogy „milyen fájdalomtól fényesek a csillagok”, hogy „kinek a jajgatását ismétli a csikorgó villamos”. A hősnő úgy érzi, talán már birtokában is van ennek a tudásnak, csupán meg kell tudnia fogalmazni azt, s ez a föl ismerés nevetésre fakasztja, ő is nevetett a végén, s a boldogság artikulálatlan, értelmetlen rikkantásban szakadt ki a torkán: „Si! Juu! Hee!” Nincs magyarázat, részletezés, érzelelemzés, lélekébüvítés, csak egy kiáltás a „gyermekkor szivárványvilágai közül”: „Csilakánya!”

Az a világ azonban, az az odahagyott gyári, mégsem tűnik, tűnt el nyomtalanul Vathy Zsuzsa életéből.

A kritikusok ritkán felejtik el szóvá tenni, hogy Vathy Zsuzsa nem az irodalom – vagy a hét szabad művészet „triviumának”, a bölcelettel, a szóval foglalkozó szegmensének – irányából érkezett a verbális önkifejezés, az írói (újságírói), a szóval bánó mesterség terepére. Ahonnan jött, amit az írás, az irodalmi műteremtés kedvéért odahagyott, az kifejezetten a reáliák területe, tanult mestersége (bár kényszerből, a nem kívánatos polgári származás okán) a vegyészett lett, az áhított bölcsészet vagy a jogi stúdiumok helyett. Lombikok, Petri-csészék, pipették, elemek, keverékek, vegyületek voltak e mesterség kellekei, a színtere pedig, 1966-tól 1970-ig, a százhalmattai olajfinomító. Valójában persze nem ez az életrajzi pikantéria az érdekes, a magyar irodalom világa is tele van máshonnan jött kiválóságokkal, mit is számítana, hogy valaki banktisztviselőként, múzeumőrként, ma-

tematikusként, szociális munkásként, né tán hullamosóként múltatta vagy mulatja a napjait amúgy. Ami Vathy Zsuzsa vegyész múltjában mégis megkülönböztető módon izgalmas, habár inkább csak érezhető, mintsem bizonyítható: a kémia, a vegytan makroszférájával, a részekkel-részetekkel bíbelődő, azokra koncentráló vegyésznek a pontosságra, az el nem gyolthatóságra, a rendszerre fókuszáló fegyelme és figyelme: az ebbéli, rögzült készségek mintha írói szemléletéből, poétikai módszereiből, prózaírói eszköztárából is vissza-visszaköszönének. Vathy Zsuzsa regény- és novellahőseinek személyiségrajzai, tetteik lélektani indokoltsága, hitelessége, az alakok megalkotottsága, a novellák, elbeszélések konstrukciója mindig a megfigyelés pontos, szigorú munkájára, a rendigényre utalnak. Apró részletekből, mondhatni, elemekből kever ki valami új vegyületet, mindig a szinte alig látható mozdulatokra, gesztusokra, életmozzanatokra néz, látja, amit az emberek többsége jelentéktelennek vél: Vathy Zsuzsa mindig ott járkal a földön, szeme a másikon. S ezekből a sorspillanatokból, érzelmi-fizikai rezdülésekből, mint egy lombikban a különböző anyagokból, előállít egy stabil vegyületet, egy új anyagot, szellemi formát: jellemrajzot, életutat, determinatív sorsképletet. S ez az új vegyület – annyit nem vegyésztként is illik tudnunk, hogy a keveréknél minőségileg drámaian értéke sebb anyag – nem esik szét, stabil marad, hatóképes. Éles figyelmével, mély empátiájával hőseinek minden rezdülését észreveszi, megőrökíti; a hétköznapi jelentéktelenségéből emelve ki mások által észre sem vett, rangrejtett embereket, írásai a ténynovella és a lélektani novella meggyőző műfaji változatai. Kiemelkedően, megkülönböztetően sajátos és fontos prózaírói erénye a szikár, szűkszavú, takarékos szóhasználatú beszéd; a stíluselemek, esztétikai minőségek, a megjelenítési-ábrázolási módok keverésének a korai írásokban még inkább csak felbukkanó, később egyéni, ujjlenyomat-értékűvé váló, nagyszerű

képessége. A szerelmi vallomás túlcsoportosulónak válható hevéért például a spenóttépkedés köznapis szertartása fokozza hitelessé (*Paradicsommadár*); a csalódott, kínlódo asszony lélekhaborgása csupán a dermesztő, mégis valóságos természeti kép hideg csillagainak, csöndben úszó jégtábláinak vizualitásában jelenik meg (*Ki nevet a végén?*); a hajléktalan Bella szemének zöldsmaragdt csillogása a reménytelenségben is őrzi az asszony tartását, erejét (*Az a sokféle zöld*); a *Kivel találkoztam?* egyetlen meg-

világosodó pillanatában mintha angyalszárny, isteni lehelet adna életre szólóan örök bizodalmat, nyugalmat a konyhában foglalatoskodó asszonynak; egy másik novella (*Mesék, álmok*) másik hajléktalanja csupán az egyik szemével képes sírni, de abban az egy szemből csorduló pár cseppben egész élete drámája benne van.

Azt írtam, amit láttam – vallotta Vathy Zsuzsa. Utolsó, válogatott kötete is ennek az írói hitvallásnak a megkapó, magas esztétikumú, vonzó szellemiségű igazolója.

Cs. Nagy Ibolya

Carmen Groza, Belgium. Hírvivő (részlet, gyapjú, pamut, 335x107 cm)

Cs. NAGY IBOLYA (1946) Debrecenben élő irodalomtörténész. A Debreceni Egyetemi Kiadó volt vezetője. Utóbbi kötete: *Farkas Árpád* (2015).